

تبیین ویژگی برنامه درسی تربیت دینی با توجه به قرآن کریم و سیره تربیتی معصومان^(ع): فراترکیب بر اساس مدل اروین

چکیده

تربیت دینی فراگیران با توجه به تأثیرات آن بر هویت انسانی و سبک زندگی آینده افراد از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این میان توجه به مبانی قرآن کریم و سیره تربیتی معصومان^(ع) راهنمای خوبی برای تربیت دینی فراگیران می‌باشد. لذا هدف پژوهش حاضر تبیین ویژگی برنامه درسی تربیت دینی فراگیران با توجه به قرآن کریم و سیره تربیتی معصومان^(ع) است. رویکرد پژوهش حاضر کیفی و روش آن فراترکیب براساس مدل اروین و همکاران (۲۰۱۱) است. جامعه پژوهش، متشکل از ۷۳ مقاله و پایان‌نامه تحصیلات تکمیلی درباره تربیت دینی فراگیران از منظر قرآن و سیره تربیتی معصومان^(ع) است که بین سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۹ شمسی ارائه شده‌اند. نمونه پژوهش شامل ۲۲ مقاله و پایان‌نامه است که به صورت هدفمند جمع‌آوری و براساس پایش موضوعی داده‌ها انتخاب شده‌اند. داده‌های پژوهش از تحلیل کیفی اسناد مورد مطالعه، گردآوری شده‌اند. بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌ها، مؤلفه‌های تربیت دینی فراگیران از منظر قرآن کریم و سیره تربیتی معصومان^(ع) در ۸ بُعد و ۲۸ عامل طبقه‌بندی شدند. این ابعاد شامل ویژگی اهداف، محتوا، مربی، متربی، محیط، روش‌های یاددهی-یادگیری، ارزشیابی و عوامل مؤثر بر برنامه درسی تربیت دینی فراگیران می‌باشد. برنامه‌ریزان درسی با در نظر گرفتن این ویژگی‌ها برای عناصر برنامه درسی تربیت دینی و عوامل مؤثر بر آن می‌توانند به طراحی و تدوین بهتر برنامه‌های درسی تربیت دینی بپردازند.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۳/۱۴
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۸/۲۰
از صفحه ۱۲۷ تا صفحه ۱۴۸

میثم غلام پور

دکتری مطالعات برنامه درسی، دانشگاه بیرجند و مدرس دانشگاه فرهنگیان (نویسنده مسئول).
meysam.gholampoor@birjand.ac.ir

علی عسگری

دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه بیرجند.
aliasgari@birjand.ac.ir

زینب سرزهی

دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی، دانشگاه بیرجند.
z.sarzehi@yahoo.com

علی مهدوی فرد

دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی، دانشگاه فردوسی مشهد.
alimahdavidavard@birjand.ac.ir

واژگان کلیدی:

تربیت دینی، قرآن کریم، سیره تربیتی معصومان^(ع)، فراترکیب

آموزش زیربنای توسعه‌ی پایدار انسانی است و ابزار اصلی برای تحقق اهداف توسعه به‌شمار می‌رود (آیتی و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۴۸). جوامع مختلف با توجه به ضرورت‌های فرهنگی خود برای نظام تعلیم و تربیت، اهداف و خط‌مشی‌های متفاوتی را انتخاب می‌کنند که در زمینه‌ی پویا نگر داشتت جامعه‌ای مؤثر است که در آن زندگی می‌کنند (رحمان‌پور و میرشاه‌جعفری، ۱۳۹۵، ص ۳۲). تربیت مصدر باب تفعیل و از ماده‌ی «ربو» به معنای زیاد کردن، نمو دادن و پاک گردانیدن است (صانعی، ۱۳۸۰، ص ۱۱). به این منظور، تربیت در اصطلاح عبارت است از فراهم ساختن زمینه‌های رشد و شکوفایی تربیت‌پذیر و رساندن او به مرحله‌ای که استعداد و قابلیت‌هایش را بروز دهد (مصباح یزدی، ۱۳۸۷، ص ۳۷). به اعتقاد مقام معظم رهبری، تربیت به معنای رشد و نمو و حرکت هر شیء به سوی هدف و غایتی است که آن شیء کمال خود را بازمی‌یابد (بانکی‌پورفرد و قماشچی، ۱۳۸۵، ص ۵۴). تربیت ابعاد و جلوه‌های گوناگونی دارد (رضانی و حیدری، ۱۳۹۰، ص ۲) که تربیت دینی فراگیران یکی از مهم‌ترین این ابعاد است.

تربیت دینی یکی از مقوله‌های زیربنایی، حیاتی و سرنوشت‌ساز در تعلیم و تربیت به‌شمار می‌رود. معمولاً در نظام آموزشی کشورهای اسلامی، تربیت دینی مبتنی بر ساحت اعتقادی، فلسفی و جهان‌بینی مکتب اسلام صورت می‌گیرد (پاک‌سرشت، ۱۳۹۷، ص ۵۰). اسلام نیز روش ویژه‌ی خود را دارد که نشان‌دهنده‌ی طرح اسلام در ساختن و پرداختن انسان است که ناظر بر رشد همه‌جانبه‌ی وی در بُعد جسم، عقل و روان آدمی است (رحمان‌پور، ۱۳۹۰، ص ۶۰).

تربیت دینی عبارت است از مجموعه‌ی اعمال عمدی و هدف‌دار به‌منظور آموزش گزاره‌های یک دین به افراد، به‌نحوی که افراد در عمل به آن آموزش‌ها متعهد و پایبند گردند (داودی، ۱۳۸۹، ص ۲۶). دانه‌المعارف بین‌المللی تربیت، تربیت دینی را چنین تعریف می‌کند: «تدریس منظم و برنامه‌ریزی شده که هدف آن دستیابی فرد به اعتقادهای درباره‌ی وجود خداوند، حقیقت جهان هستی و زندگی و ارتباط انسان با پروردگار و دیگر انسان‌هایی که در جامعه با آنان زندگی می‌کند» (مشایخی‌راد، ۱۳۸۵، ص ۷۰). تربیت دینی نه‌تنها انسان را در این دنیا به‌صورت فردی کمال‌جو، دانش‌دوست و باتقوا درمی‌آورد، بلکه با ارتباط فرد به مبدأ هستی، سعادت دائمی او را تأمین می‌کند (شریعتمداری، ۱۳۹۰، ص ۳۸). تعلیم و تربیت اسلامی یا تربیت دینی به نظامی از اندیشه ناظر است که مستقیم یا غیرمستقیم، از متون دینی اسلام سرچشمه می‌گیرد و حاوی شناختی نسبت به پدیده‌ها و روابط حوزه‌ی عملی تعلیم و تربیت، صورت‌های مطلوب آن‌ها و چگونگی ایجاد تغییر در آن‌هاست (رحمان‌پور و میرشاه‌جعفری، ۱۳۹۵، ص ۳۲).

اهمیت تربیت دینی به جایگاه و تأثیر اعتقادات در شکل‌دهی هویت انسانی و تعریف سبک زندگی الهی مربوط می‌شود (موسوی و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۹۲). تربیت الهی یا تربیت دینی یکی از مهم‌ترین و عمده‌ترین بخش‌های معارف اسلامی و فلسفه‌ی بعثت پیامبران و اساسی‌ترین وظیفه‌ی اولیای الهی و متولیان و مربیان جامعه‌ی انسانی- اسلامی است (پاکزاد، ۱۳۹۰، ص ۱۴). برای جامعه‌ای که داعیه‌دار زمینه‌سازی ظهور و تحقق اسلام ناب محمدی است، ضروری و بلکه حیاتی است که آموزش‌وپرورش و به‌تبع آن، برنامه‌ی درسی در جهت تربیت دینی قرار گیرد تا با طراحی و اجرای

یک نظام آموزشی مبتنی بر نیازهای فردی، اجتماعی و آخرین دستاوردهای حوزه‌ی برنامه‌ی درسی، در جهت مطلوب حرکت کند (مرزوقی و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۸۲). تاکنون پژوهش‌های فراوانی با در نظر گرفتن مبانی اسلامی چون قرآن کریم، سیره‌ی پیامبر اسلام (ص) و ائمه‌ی معصوم (ع) به بررسی دلالت‌های این مبانی در تربیت دینی کودکان توجه داشته‌اند. در این میان می‌توان پژوهش‌هایی را که تاکنون درباره‌ی تربیت دینی از دیدگاه قرآن و روایات در کشور انجام شده است، ذیل چهار گروه به شرح ذیل قرار داد:

الف. بررسی مؤلفه‌های تربیت دینی از دیدگاه قرآن و روایات؛ در این گروه به‌عنوان نمونه، محمدی‌نژاد (۱۳۹۵) در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد خود به بررسی مؤلفه‌های تربیت دینی در برابر چالش‌های معاصر با تکیه بر آموزه‌های قرآنی و روایی پرداخت و در نتایج خود مؤلفه‌هایی چون تقویت باورهای دینی، خودشناسی، تربیت عقلانی، کرامت نفس، توجه به مؤلفه‌های فطرت‌گرایی، خانواده‌گرایی و تفکر انتقادی را بیان کرد.

ب. عوامل مؤثر بر تربیت دینی از دیدگاه قرآن و روایات؛ در این گروه به‌عنوان نمونه، تاکی (۱۳۹۸) در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد خود به بررسی تأثیر ایمان، استقلال و آزادی بر تربیت دینی از دیدگاه قرآن کریم پرداخت. او در نتایج خود نشان داد ایمان، استقلال و آزادی در تربیت دینی فراگیران مؤثر است. بطحائی و گلپایگانی (۱۳۹۳) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که تذکر و موعظه در تربیت دینی نقش دارد.

ج. آسیب‌شناسی برنامه تربیت دینی از دیدگاه قرآن کریم و روایات؛ در این گروه به‌عنوان نمونه، خیراللهی (۱۳۹۴) در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان «آسیب‌شناسی تربیت دینی از منظر قرآن و روایات» با تأکید بر نقش مربی آسیب‌زا پرداخت و در نتایج، آسیب‌هایی چون غفلت از مخاطب‌شناسی و تفاوت فردی، ضعف دانش و بصیرت، دیدگاه حق‌ستیزی، نداشتن اعتمادبه‌نفس، تندخویی، نداشتن تهذیب نفس، ریاکاری و دلسوزی نداشتن را ازجمله آسیب‌های مربی در زمینه‌ی تربیت دینی بیان کرد؛ همچنین صالحی‌زاده و محمدی (۱۳۹۵) در پژوهش خود، آسیب‌هایی چون کج‌اندیشی دین‌داران و برداشت اشتباه از معارف و مفاهیم دینی، افراط و تفریط در مسائل عبادی، کمال‌گرایی غیرواقعی و سهل‌انگاری در امر آموزش مسائل مربوط به تربیت دینی را بیان نمودند.

د. ویژگی عناصر برنامه‌ی تربیت دینی از منظر قرآن کریم و روایات؛ در این گروه به‌عنوان نمونه، موحدی محصل طوسی (۱۳۹۳) در رساله‌ی دکتری خود، به تبیین رویکرد اسلامی به ارزشیابی از تربیت دینی و استنباط‌های آن برای ارزشیابی در نظام تربیت پرداخت و در بخشی از یافته‌های خود اهداف ارزشیابی تربیت دینی را رسیدن به آرمان‌ها، ارزشیابی اتخاذ تصمیم صحیح، ضایع شدن اعمال فرد، تمیز و تشخیص و عبرت‌گیری، اقتناع‌سازی و اتمام‌حجت و کنترل و بازدارندگی از مخاطرات اجتماعی برشمرد.

بدیهی است که تربیت رسمی دینی و اعتقادی در مرحله‌ی هفت‌ساله‌ی دوم آغاز می‌شود، هرچند که تربیت خانوادگی نیز می‌تواند بخشی از تربیت اعتقادی کودک را رقم بزند. در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به بازنگری و اصلاح برنامه‌های درسی مبتنی بر تقویت شایستگی‌های دینی متربیان

توجه شده و زمینه‌ی تربیت دینی فراهم گردیده است (پاکسرشت، ۱۳۹۷، ص ۵۲). چنانچه الگوی مطلوب تربیت دینی در دسترس متصدیان نباشد، به خطا رفتن آنان در فهم اهداف، روش‌ها و محتوای تربیت دینی آسیب بسیار سنگینی به رشد دینی افراد وارد می‌سازد (شمشیری و نوذری، ۱۳۹۰، ص ۷۵). محتوای برنامه‌های درسی ازجمله عوامل و عناصری هستند که در تحقق بخشیدن به اهداف آموزشی نقش بسزایی دارند؛ از همین روست که برنامه‌ریزی درسی همواره دستخوش تغییرات و اصلاحات مداوم است؛ زیرا کهنگی برنامه‌ی درسی و نوسازی نکردن آن‌ها به تدریج باعث کاهش اثربخشی آن‌ها می‌شود. امام رضا^(ع) یکی از ابعاد مهم تعلیم و تربیت اسلامی را توجه به بُعد جامعیت و شمول می‌داند (ابن بابویه، ۱۳۱۷، ج ۱، ص ۴۵۰). از سوئی، با توجه به جست‌وجوی محققان در پیشینه‌ی پژوهشی موجود درباره‌ی تربیت دینی فراگیران، پژوهشی یافت نشد که به جمع‌بندی نتایج پژوهش‌های انجام‌گرفته پرداخته باشد. در این میان، توجه به برنامه‌های درسی و عناصر آن اهمیت ویژه‌ای دارد. پدیده‌ی برنامه‌ی درسی عبارت است از آنچه دانش‌آموزان در مدرسه از طریق برنامه‌ی درسی پنهان و آشکار، فرصت یادگیری آن را می‌یابند و یا به علت جای نگرفتن در برنامه‌ی درسی، امکان یادگیری آن را ندارند (مهرمحمدی و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۱۴۹).

توجه به همه‌ی عناصر برنامه‌ی درسی و تناسب آن‌ها با ویژگی‌های مخاطب از ویژگی‌های یک برنامه‌ی درسی مطلوب است (ملکی، ۱۳۹۵، ص ۲۰). در برنامه‌ی درسی، درباره‌ی اجزا یا عناصر برنامه‌ی درسی به هیچ‌رو میان صاحب‌نظران اتفاق نظر وجود ندارد. با این همه، طبقه‌بندی‌هایی چون فرانسویس کلاین^۱ از معروف‌ترین برداشت‌های ارائه‌شده از عناصر برنامه‌ی درسی است که عناصر نه‌گانه را برای برنامه‌ی درسی به این ترتیب بیان کرده است: اهداف، محتوا، راهبردهای یاددهی - یادگیری، مواد و منابع آموزشی، فعالیت‌های یادگیری دانش‌آموزان، زمان آموزش، فضای آموزش، گروه‌بندی دانش‌آموزان و ارزشیابی؛ همچنین میلر^۲ عناصری چون اهداف و محتوا، فراگیر، معلم، روش‌های یاددهی - یادگیری، محیط یادگیری و ارزشیابی را از عناصر برنامه‌ی درسی می‌داند (فتحی‌وآجارگاه، ۱۳۹۴، ص ۱۳۳). هدف برنامه‌ی درسی عبارت است از تهیه‌ی فرصت‌هایی برای یادگیرندگان، به این منظور که بیشترین بهره‌مندی از شرکت در فعالیت‌های یادگیری را اکتساب کنند (مهرمحمدی، ۱۳۹۳، ص ۱۲). با توجه به آنچه گذشت، ضرورت جمع‌بندی یافته‌های پژوهشی موجود درباره‌ی تربیت دینی وجود دارد؛ بنابراین، در این پژوهش بر آنیم تا با رویکرد فراترکیب به جمع‌بندی و تلفیق یافته‌های پژوهش‌های انجام‌شده درباره‌ی تربیت دینی فراگیران از دیدگاه قرآن کریم و سیره‌ی تربیتی ائمه‌ی معصومان^(ع) بپردازیم؛ بنابراین، پرسش اصلی پژوهش این است که ویژگی‌های عناصر برنامه‌ی درسی تربیت دینی از دیدگاه قرآن کریم و سیره‌ی معصومان^(ع) چیست؟

1- Francis Klein

2- Miller

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش حاضر فراترکیب^۱ مطالعات انجام‌شده درباره‌ی تربیت دینی فراگیران از دیدگاه قرآن و سیره‌ی تربیتی معصومان^(ع) است. فراترکیب نوعی مطالعه‌ی کیفی است که اطلاعات و یافته‌های استخراج‌شده از مطالعات کیفی دیگر با موضوع مرتبط و مشابه را بررسی می‌کند؛ در نتیجه، نمونه‌ی مدنظر برای فراترکیب، از مطالعات کیفی منتخب و بر اساس ارتباط آن‌ها با پرسش پژوهش ساخته می‌شود. فراترکیب به‌جای ارائه‌ی خلاصه‌ی جامعی از یافته‌ها، یک ترکیب تفسیری از یافته‌ها را ایجاد می‌کند (ساقی، ۱۳۹۶، ص ۶۲). هدف فراترکیب توسعه‌ی تئوری، خلاصه‌سازی در سطح بالا و عمومیت بخشیدن با این هدف است که یافته‌های کیفی را به‌منظور کاربردهای عملی در دسترس بیشتری قرار دهد (دباغ کاشانی، ۱۳۹۰، ص ۷۵).

از این رو، حوزه‌ی پژوهش شامل همه‌ی مقالات علمی معتبر درباره‌ی تربیت دینی فراگیران است. از سوی دیگر، برای فراهم آوردن اطلاعات موردنیاز، از فرم کاربرد طراحی‌شده از سوی محقق برای گزارش و ثبت اطلاعات پژوهش‌های اولیه استفاده گردید. برای بررسی اسناد و مدارک علمی موجود درباره‌ی پژوهش از تحلیل محتوا به شیوه‌ی مقوله‌بندی بهره گرفته شد. داده‌های به‌دست‌آمده از این پژوهش بر اساس کدگذاری در سه سطح باز، محوری و منتخب تجزیه و تحلیل گردیدند. در پژوهش حاضر، برای تحلیل یافته‌ها از الگوی شش مرحله‌ای فراترکیب اروین^۲ و همکاران (۲۰۱۱) استفاده شده است.

برای اطمینان از نحوه‌ی کدگذاری‌ها، از چهار نفر ارزشیاب برای کدگذاری دوباره‌ی یافته‌ها استفاده گردید که به‌منظور تأیید از روش اسکات (۲۰۱۲) بهره گرفته شد که در این پژوهش، برای میزان توافق میان ارزشیابان عدد ۸۲/۳۶ به‌دست آمد که نشان‌دهنده‌ی توافق ۸۲ درصدی میان ارزشیابان در کدگذاری‌ها بود.

$$C.R = \frac{85+73+84+71}{4 \times 94} \times 100 = 82/36 \quad C.R = \frac{\text{تعداد مقوله های مورد توافق}}{\text{تعداد کل مقوله ها}} \times 100$$

یافته‌های پژوهش

در این بخش با توجه به الگوی اروین و همکاران (۲۰۱۱)، فرایندی ۶ مرحله‌ای برای انجام فراترکیب انجام شده است:

گام اول. تنظیم پرسش پژوهش: برای تنظیم پرسش پژوهش، اولین گام برای پژوهشگران تمرکز بر پرسش‌های مطالعه است. پرسش‌های مطالعه‌شده و مؤلفه‌های آن در جدول شماره ۱ تنظیم شده است.

1- Meta Synthesis

2- Erwin

جدول شماره ۱. پرسش‌های پژوهش و مؤلفه‌ها	
مؤلفه‌ها	تنظیم پرسش
چه چیزی؟ (پرسش مورد مطالعه)	پرسش اصلی: عناصر برنامه‌ی درسی تربیت دینی با توجه به قرآن کریم و سیره‌ی تربیتی معصومان ^(ع) چه ویژگی‌هایی دارد؟ پرسش‌های فرعی: الف. اهداف تربیت دینی فراگیران با توجه به قرآن کریم و سیره‌ی معصومان ^(ع) چیست؟ ب. ویژگی معلم و فراگیر در برنامه‌ی درسی تربیت دینی با توجه به قرآن کریم و سیره‌ی معصومان ^(ع) چیست؟ ج. ویژگی روش‌های یاددهی- یادگیری، ارزشیابی و محیط آموزش تربیت دینی با توجه به قرآن کریم و سیره‌ی معصومان ^(ع) چیست؟
چه کسی؟ (جامعه‌ی مورد مطالعه)	در این پژوهش، چندین پایگاه داده و موتور جستجوی گوناگون بررسی شد.
چه یافته‌ها و نتایجی؟	مطالعاتی تحلیل می‌شوند که یافته‌های آن‌ها مرتبط با تربیت دینی فراگیران باشند.
چه وقت؟ (محدودیت زمانی)	مطالعات بررسی‌شده در این پژوهش، مربوط به سال ۱۳۸۸ شمسی به بعد است.
چگونگی (روش گردآوری مطالعات)	در این پژوهش از روش فراترکیب استفاده شده است؛ همچنین با در نظر گرفتن معیارهایی، مقالات مناسب وارد فرایند مطالعه شده و مطالعات نامناسب از فرایند مطالعه خارج گردیده است.

گام دوم. جست‌وجوی ادبیات: در این مرحله، پژوهشگر جستجوی نظام‌مند خود را بر روی گزارش‌هایی (منظور گزارش‌هایی که هم به‌صورت چاپی و هم به‌صورت الکترونیکی ارائه شده‌اند) متمرکز می‌کند که در دهه‌ی اخیر در بازه سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۹ منتشر شده است. انتخاب این بازه‌ی زمانی از یک‌سو به سبب به‌روز بودن و تازگی یافته‌ها است و از سوی دیگر، با توجه به روش‌شناسی پژوهش، به‌منظور نظم در فرایند تحلیل و جویش منابع علمی انجام‌گرفته است. از آنجاکه بیشتر پژوهش‌های انجام‌شده درباره‌ی قرآن کریم و سیره‌ی معصومان^(ع) مربوط به پایگاه‌های داخلی کشور ایران است، در این پژوهش به بررسی این پایگاه‌ها پرداخته شد. در انتها، پژوهشگر مجموعه‌ای از جستجوهای برخط^۱ را انجام می‌دهد تا مطالعات منتخب را مشخص کند. برای هر گزارش مشخص، او نسخه‌ای را از متن کامل همراه با فهرستی از همه‌ی منابع را به‌صورت الکترونیکی تهیه می‌نماید؛ از این‌رو، ابتدا همه‌ی مقالات علمی معتبر با جست‌وجوی واژه‌های کلیدی پژوهش از طریق پایگاه‌های اطلاعاتی از جمله Sid، Normagas، Magiram، پرتال جامع علوم انسانی، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (IRANDOC)، جویشگر فارسی علم نت و سامانه‌ی گنج (برای دریافت پایان‌نامه‌ها) شناسایی شدند و در نتیجه‌ی پایش موضوعی و بررسی پایگاه‌ها در محدوده‌ی زمانی مدنظر ۷۳ گزارش به‌دست آمد.

گام سوم. ارزیابی ورود: در ابتدای فرایند جستجو محقق مشخص می‌کند آیا گزارش‌های

یافت شده متناسب با هدف تحقیق است یا خیر؟ در این باره معیارهایی برای ورود و خروج پژوهش‌ها تدوین شد و مقالات در این زمینه پایش گردیدند.

الف. معیارهای ورود^۱ به این پژوهش شامل موارد ذیل است:

۱. پژوهش‌های انتشار یافته درباره‌ی تربیت دینی فراگیران از دیدگاه قرآن کریم و سیره معصومان^(ع)؛

۲. تحقیقات بایستی داده‌ها و اطلاعات کافی را در ارتباط با اهداف پژوهش گزارش کرده باشند؛ از این رو، کفایت یک پژوهش برای بررسی در این مقاله، گزارش ویژگی عناصر برنامه‌ی درسی درباره‌ی تربیت دینی فراگیران است؛

۳. تحقیقاتی که فرایند بررسی تخصصی را زیر نظر داوران متخصص طی می‌کنند و به صورت نسخه‌ی کامل از طریق برخط و یا به‌طور کامل چاپ شده باشند؛

۴. تحقیقات با توجه به روش پژوهش باید به روش کیفی انجام گرفته باشند.

ب. معیارهای خروج به این پژوهش شامل موارد ذیل است:

۱. پژوهش‌هایی که اطلاعات کافی درباره‌ی اهداف این تحقیق گزارش نداده بودند؛ به عبارت دیگر، پژوهش‌هایی که صرفاً به بررسی تربیت دینی پرداخته و یا از دیدگاه قرآن کریم و احادیث و روایات ائمه^(ع) نبوده‌اند؛

۲. پژوهش‌هایی که بدون کیفیت لازم علمی بودند و در مجلات و کنفرانس‌های بی‌اعتبار انتشار یافته‌اند؛

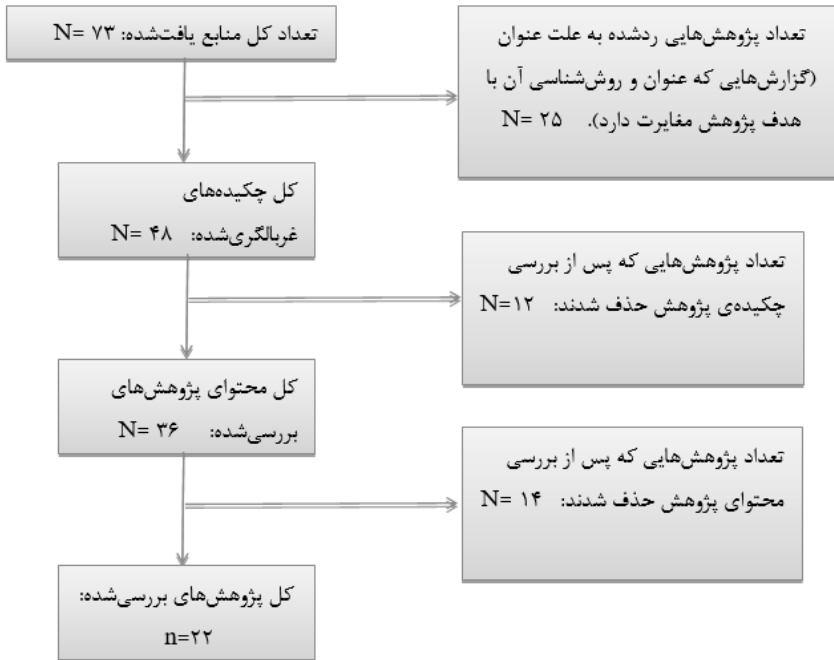
۳. پژوهش‌هایی که در بازه‌ی زمانی پژوهش قرار نگرفته باشند؛ به عبارتی، از سال ۱۳۸۸ شمسی و پیش از آن چاپ شده و اطلاعات آن برای زمان حال مفید نبوده و قدیمی باشند.

در ابتدا واژه‌های کلیدی مرتبط با عنوان پژوهش از جمله تربیت دینی فراگیران از منظر قرآن و تربیت دینی از منظر روایات معصومان^(ع) در موتورهای جست‌وجوگر علمی و جویسگرهای فارسی نامبرده شده در مرحله‌ی پایش، پایش موضوعی پژوهش انجام گرفت. در این مرحله، ۷۳ سند علمی معتبر شامل مقالات علمی - پژوهشی و پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی شناسایی شد. در مرحله‌ی دوم، با توجه به معیارهای ورود و خروج در نظر گرفته شده، عناوین پژوهش‌ها بررسی گردید. در این مرحله، ۲۵ سند علمی کیفیت و معیار لازم را نداشتند؛ سپس در مرحله‌ی بعدی، چکیده‌ی اسناد پژوهشی پایش شد که در این مرحله نیز با توجه به معیارهای در نظر گرفته شده، ۱۲ پایان‌نامه و مقاله از فرایند پژوهش خارج گردید و در نهایت، پژوهشگر به تحلیل و بررسی محتوای اسناد پرداخت که در این مرحله نیز با توجه به معیارهای ورود و خروج در نظر گرفته شده، تعداد ۱۴ سند علمی معیارهای مدنظر را نداشت و از فرایند بررسی حذف گردید. به‌منظور بالا بردن کیفیت کار، جست‌وجوی مقالات از سوی دو نفر که آشنایی کاملی با روش‌های جست‌وجو و منابع اطلاعاتی داشتند، به صورت جداگانه انجام شد. از سوی دیگر، دو نفر از اساتید خبره در زمینه‌ی آموزش بر

1- Inclusion Criterion

تمام روند اجرای کار نظارت داشتند.

در ادامه، فرایند غربالگری پژوهش‌های یافت‌شده با توجه به معیارهای مدنظر در شکل شماره ۱ آمده است.

گام چهارم. استخراج نتایج پژوهش‌ها: در سراسر فراترکیب، پژوهشگر به‌طور پیوسته گزارش‌های منتخب و نهایی‌شده را به‌منظور دستیابی به یافته‌های درون محتوای مجزایی که در آن‌ها مطالعات اصلی و اولیه انجام می‌شوند، چند بار می‌خواند. در این مرحله، با توجه به یافته‌های حاصل از تحقیقات مرتبط با هدف پژوهش، ابتدا همه‌ی مؤلفه‌ها از طریق فرایند کدگذاری باز استخراج می‌شوند؛ از این‌رو، با توجه به فرایند کدگذاری حاصل از مرحله‌ی اول، در این بخش ابتدا در جدول شماره ۲، به شناسایی ویژگی‌های عناصر برنامه‌ی درسی تربیت دینی با توجه به قرآن کریم و سیره‌ی معصومان^(ع) اقدام شده است.

جدول شماره ۲. ویژگی عناصر برنامه‌ی تربیت دینی از دیدگاه قرآن و سیره‌ی معصومان ^(ع)			
ردیف	محقق / محققین	سال	یافته
۱	صالحی و تهامی	۱۳۸۸	تأثیر نقش خانواده، گروه دوستان و همسالان، محیط اجتماع، نقش اراده‌ی فردی، موانعی چون عجب و خودپسندی، حُب دنیا، عاملان بدعمل یا جاهل، استفاده‌ی ابزاری از دین و تفکر و معرفت.
۲	صادقی	۱۳۸۸	روش‌های فطری، الگویی، تنبیه، محبت، روش قصه‌گویی و تشویق، تأثیر والدین، معلم، محیط آموزشی و جامعه و ویژگی‌های معلم چون اخلاص در کار، ایمان به کار، تکاپو در تکامل خویش و خودشناسی، عشق معلم به تکامل متری، همکاری مدرسه و خانه در تربیت.
۳	قطبی	۱۳۸۹	روش و راهبرد تعظیم و تکریم، راهبرد تبیین و راهبرد تبشیر و تحذیر.
۴	اصغری	۱۳۸۹	موانع متری: شرک، تکبر، غرور، حب دنیا، هوای نفس، گناه، احساس بی‌نیازی، تعصب و تقلید کورکورانه؛ موانع مربی: تفاوت در رفتار و گفتار مربی، استفاده از روش‌های زور و تهدید، تندخویی.
۵	پاکزاد	۱۳۹۰	روش تربیتی پند و اندرز، عفو و ارائه‌ی الگوی شایسته.
۶	پوررحمانی زرنندی	۱۳۹۱	نقش والدین در تربیت، الگوی عملی والدین، توجه به نقش‌های نظارتی، مشورتی، تربیتی والدین و مربی و الگویی و شاخص تربیت دینی چون معرفت و بصیرت، تعقل و خردورزی، کرامت انسانی، اعتدال، محبت و مهرورزی.
۷	نژاداکبری راوری	۱۳۹۱	اهداف تربیت دینی چون پرورش شناخت مهربان نسبت به اعتقادات، روش‌هایی چون تعقل و تذکر، تشبیه، تمثیل، الگوگیری، روش قصه‌گویی، پرسش و پاسخ و بیان مهر و قهر مهربان.
۸	موحدی محصل طوسی	۱۳۹۳	اهداف ارزشیابی مانند رسیدن به آرمان‌ها (برقراری عدالت، پرهیز از ظلم، خالص کردن ایمان، برآورد نیت افراد، تشخیص هدایت‌پذیری افراد، ارزشیابی اتخاذ تصمیم)، ضایع نشدن اعمال افراد، تمیز و تشخیص و عبرت‌گیری، اقناع‌سازی و اتمام‌حجت، کنترل و بازدارندگی از مخاطرات اجتماعی، روش‌های خودارزیابی، امتحان، روش‌های آزمایش، پرسش، ملاک‌مداری و ارزشیابی گروهی و فردی، هنجارهای ارزشیابی چون عدالت، دقت در اندازه‌گیری و میزان بودن، قضاوت بر مبنای دلیل، فرصت جبران، اطلاع‌رسانی، توجه به ملاک، ضایع نکردن پاداش عمل، نداشتن تبعیض در ارزشیابی و جلوگیری از تقلب.
۹	دلبری و همکاران	۱۳۹۳	اهدافی چون اهتدا، فلاح، فوز، ایمان، رعایت حدود الهی، اندیشه‌ورزی و علم‌آموزی.
۱۰	صالحی‌زاده و محمدی	۱۳۹۴	آسیب‌هایی چون برداشت نادرست از مفاهیم دینی، کمال‌گرایی، غیرواقع‌گرا، سهل‌انگاری، حفظ تعادل و پرهیز از افراط و تفریط.

جدول شماره ۲. ویژگی عناصر برنامه‌ی تربیت دینی از دیدگاه قرآن و سیره‌ی معصومان^(ع)

ردیف	محقق / محققین	سال	یافته
۱۱	صالحی	۱۳۹۴	اهدافی چون محافظت از خود و اطرافیان از عذاب الهی و دستیابی به سعادت، احیای باورهای دینی، ایجاد رغبت و شوق به بندگی خدا، ایجاد محاسن اخلاقی و کنترل رذایل اخلاقی، حساسیت به سالم بودن محیط تربیتی، توجه به مراحل سه‌گانه‌ی رشد و تربیت، تقویت روحیه‌ی مقاومت در برابر انحرافات، ایجاد روحیه‌ی قناعت، تشویق به تلاش با وعده‌ی پاداش الهی، تذکر با نشانه‌های خداوند، شوق بندگی با بیان همزمان مهربانی و غضب الهی، استفاده از فرصت الهی برای توبه، تأکید بر دستورات عبادی مانند نماز، ایجاد روحیه‌ی مراقبت درونی در متری و دوستی و صمیمیت با متری.
۱۲	خیراللهی	۱۳۹۴	چالش‌های مربی چون غفلت از مخاطب‌شناسی و تفاوت فردی، ضعف دانش و بصیرت، دیدگاه حق‌ستیزی، غفلت از زمان‌شناسی، نداشتن ثبات شخصیت، بی‌توجهی به فاصله‌ی نسل‌ها و انتقادپذیری، بلندپروازی، نداشتن دلسوزی و مواسات، ترس و نداشتن اعتمادبه‌نفس، ناشکیبایی، تندخویی، درشت‌گویی و احساس خودبرتری، نبود تهذیب نفس، تضاد میان قول و فعل مربی، نداشتن آراستگی ظاهری و تزیین کلام، تحمل و اجبار، تبیین نارسایی مفاهیم، تحقیر و تمسخر، ریاکاری و عیب‌جویی.
۱۳	ضرابی	۱۳۹۴	اهدافی چون هدایت، رشد، طهارت، حیات طیبه، عبادت، تقوا، قرب و رضوان، قسط، فلاح، استقلال و عزت جامعه‌ی اسلامی و تعاون.
۱۴	عبدالحسینی و همکاران	۱۳۹۴	هدف هدایت انسان به فطرت، توجه به محتوای انتقادی و دارای زمینه‌ی نقد، محتوای جامع درباره‌ی حقیقت وجود انسان، خدا، خلقت و زمینه‌ی سنجش تجربه‌ی دینی، روش تدریس دیالکتیک، قصه‌گویی و نمایش خلاقانه، روش‌های ارزشیابی مبتنی بر سنجش عملکرد، روش مشاهده‌ای، خودسنجی و پوشه‌کار.
۱۵	محمدی‌نژاد	۱۳۹۵	تقویت باورهای دینی، خودشناسی، تربیت عقلانی، کرامت نفس و تقوای حضور در بعد بینش، توجه به مؤلفه‌های فطرت‌گرایی و پرورش مؤلفه‌های رفتاری تربیت جنسی، خانواده‌گرایی، تربیت اجتماعی و تفکر انتقادی.
۱۶	اعظمی و همکاران	۱۳۹۵	اعتقادات پر پایه‌ی خدا، معاد، نبوت، اخلاق و احکام، محوریت باور قلبی به خدا و گرایش به مسائل اخلاقی.
۱۷	لاجوردی‌نیا	۱۳۹۶	روش‌های تدریس الگویی، محبت، روش موعظه، روش تذکر، روش عبرت، روش توجه، روش مراقبه و محاسبه‌ی امتحان.

جدول شماره ۲. ویژگی عناصر برنامه‌ی تربیت دینی از دیدگاه قرآن و سیره‌ی معصومان ^(ع)			
ردیف	محقق / محققین	سال	یافته
۱۸	زرسازان	۱۳۹۶	روش عملی و الگویی، الگوهای و بررسی ابعاد الگوهای مطلوب، بیان صفات الگوی منفی، ارائه‌ی الگوی متناسب برای فراگیران، بصیرت و امکان دستیابی به الگوی دینی.
۱۹	نوروزی و همکاران	۱۳۹۶	فرهنگ‌سازی دربارهی استفاده‌ی درست از رسانه‌ها و فضای مجازی، توسعه‌ی تولیدات فرهنگی مرتبط با دین در فضای مجازی، نظارت و همراهی با فرزندان در استفاده از فضای مجازی، ایجاد جایگزین برای فضای مجازی، تقویت عقاید دینی، بصیرت‌بخشی و روش تذکر.
۲۰	پاک‌سرشت	۱۳۹۷	محبت و علاقه، شناخت و پذیرش، ضرورت توجه به باورهای عاطفی فراگیران.
۲۱	موسوی و همکاران	۱۳۹۷	تمثیل جذاب و نوآورانه، ایجاد انس و احساس محبت به خدا، عقل‌گرایی، علم‌آموزی، استدلال محوری، پاسخ به شبهه و ابطال دیدگاه رقیب، برجسته‌سازی و ایجاد اهمیت و تفهیم غیرمستقیم.
۲۲	تاکی	۱۳۹۸	توجه به شاخص‌هایی چون ایمان، استقلال و آزادی.

گام پنجم. ارائه‌ی یافته‌ها (سنتز بین‌مطالعه‌ای): در این مرحله، پژوهشگران باید آنچه را که در فرایند فراترکیب کیفی ظاهر می‌شود، ارائه کنند. برای ارائه‌ی مؤثر یافته‌ها باید به مخاطبان گوناگونی توجه شود. به اعتقاد اروین و همکاران (۲۰۱۱) در این مرحله، محققین با استفاده از موارد بصری (نمودار، تصاویر و جداول) به ارائه‌ی یافته‌های خود می‌پردازند. ابتدا در بخش فرایند فراترکیب، استخراج ویژگی عناصر برنامه‌ی درسی تربیت دینی از دیدگاه قرآن کریم و سیره‌ی معصومان^(ع) صورت گرفته است، به این شکل که ابتدا توصیفات همه‌ی مؤلفه‌ها از طریق فرایند کدگذاری باز شناسایی می‌شود و سپس در بخش فرآورده، از آنجا که هدف این بخش ترکیب همه‌ی یافته‌های علمی در یک موضوع خاص و رسیدن به یک انسجام واحد است، در بخش ارائه‌ی نتایج ترکیب، ابتدا تحلیل کیفی کدهای باز در کنار هم قرار می‌گیرد و با کدگذاری دوباره، موارد همپوشی و قرابت معنایی باهم ترکیب می‌شود و مؤلفه‌ها (کدهای محوری) استخراج می‌می‌گردد. در ادامه، برای دسته‌بندی کردن همه‌ی مؤلفه‌های برنامه‌ی درسی تربیت دینی بر اساس یک مفهوم مشترک از طریق کدگذاری محوری بر مبنای برنامه‌ی درسی تربیت دینی ارائه‌شده است که به شناسایی ۷ بُعد (کد منتخب) منجر گردید که نتایج کدگذاری محوری و منتخب در جدول شماره ۳ آورده شده است.

جدول شماره ۳. کدگذاری انتخابی ویژگی عناصر برنامه‌ی درسی تربیت دینی از دیدگاه قرآن کریم و سیره‌ی معصومان^(ع)

کد تحقیقات	مقوله	مؤلفه‌ها	برنامه‌ی درسی تربیت دینی
[۱۳]	حیاط طیبه	غایی	اهداف
[۱۳]	قرب و رضوان		
[۹], [۱۱], [۱۳]	فلاح و فوز		
[۱۳]	طهارت		
[۲], [۱۴], [۱۵]	فطرت‌گرایی		
[۱۳], [۱۴]	رشد و هدایت		
[۹]	اهتدا		
[۷], [۹], [۱۱], [۱۳], [۱۵], [۱۶], [۲۱], [۲۲]	تقوا		
[۱۳]	قسط	واسطه‌ای	
[۱۳]	تعاون		
[۱۳], [۱۵], [۲۲]	استقلال و عزت اجتماعی		
[۹]	رعایت حدود الهی		
[۱۱], [۱۶]	کسب فضایل و دوری از رذایل		
[۶], [۱۵], [۱۸], [۱۹]	معرفت و بصیرت	شاخص‌ها و اهداف جزئی	
[۶], [۹], [۲۱]	تعقل و خردورزی		
[۶], [۱۵]	کرامت انسان		
[۶], [۱۰]	اعتدال		
[۶], [۲۰]	محبت و مهرورزی		
[۱۱]	تقویت روحیه‌ی مقاومت در برابر انحرافات		
[۱۵]	تربیت جنسی		
[۱۱]	ایجاد روحیه‌ی قناعت		
[۱۵]	تفکر انتقادی		
[۱۵]	خانواده‌گرایی		
[۱۱]	ایجاد روحیه‌ی مراقبت درونی		

جدول شماره ۳. کدگذاری انتخابی ویژگی عناصر برنامه‌ی درسی تربیت دینی از دیدگاه قرآن کریم و سیره‌ی معصومان^(ع)

کد تحقیقات	مقوله	مؤلفه‌ها	برنامه‌ی درسی تربیت دینی	
[۱۴]	توجه به ابعاد فطری	فطرت‌گرا	محتوا	
[۱۴], [۱۱]	جامعیت در زمینه‌ی وجود انسان	جامعیت		
[۱۴]	توجه به شاخص‌های ایمان، استقلال و آزادی			
[۱۴]	توجه به خلق			
[۱۴]	توجه به زمینه‌های خلقت			
[۱۴]	توجه به خداوند			
[۲۰], [۱۵]	توجه به باورهای عاطفی			
[۱۴]	محتوا دارای زمینه‌ی نقد	انتقادی		
[۱۸], [۱۷], [۷], [۵], [۲]	ارائه‌ی الگو	الگویی	روش یاددهی- یادگیری	
[۱۸]	الگوزدایی (بیان صفات الگوی منفی)			
[۱۸]	پردازش الگو (الگوفای و بررسی ابعاد الگوهای مطلوب)			
[۲۱]	استدلال محوری	ایجابی		
[۲۱]	تفهیم غیرمستقیم			
[۱۴], [۷], [۲]	قصه‌گویی			
[۱۴]	نمایش خلاقانه			
[۳]	راهبرد تبیین			
[۲۱], [۱۱], [۷]	تشبیه و تمثیل			
[۱۷], [۵]	موعظه			
[۱۹], [۱۷], [۱۱], [۷]	تذکر			
[۱۷]	عبرت‌گیری			
[۱۷]	روش مراقبه و محاسبه			
[۱۷], [۱۱]	روش توجه	اصلاحی		
[۱۱], [۲]	تنبیه و تشویق			
[۱۱], [۷], [۳]	تبشیر و تحذیر			
[۷]	تعقل			
[۵]	عفو و گذشت			
[۲۰], [۱۷], [۷], [۳], [۲]	راهبرد تکریم و تعظیم (محبت)			
[۱۴], [۷], [۲]	دیالکتیک			فطری

جدول شماره ۳. کدگذاری انتخابی ویژگی عناصر برنامه‌ی درسی تربیت دینی از دیدگاه قرآن کریم و سیره‌ی معصومان^(ع)

کد تحقیقات	مقوله	مؤلفه‌ها	برنامه‌ی درسی تربیت دینی	
[۱۰]	برداشت نادرست از مفاهیم دینی	موانع	معلم (مربی)	
[۱۰]	تکبر و غرور			
[۱۰]	هوای نفس			
[۱۰]	تعصب			
[۱۰]	تقلید کورکورانه			
[۱۰]	شرک			
[۱۲]	غفلت از مخاطب‌شناسی و تفاوت فردی			
[۱۰]	کمال‌گرایی غیرواقع‌گرا			
[۱۲]	ضعف دانش و بصیرت			
[۱۲]	دیدگاه حق‌ستیزی			
[۱۲]	غفلت از زمان‌شناسی			
[۱۲]	نداشتن ثبات شخصیت			
[۱۲]	بی‌توجهی به فاصله‌ی نسل‌ها و انتقادپذیری			
[۱۲]، [۴]	درشت‌گویی و احساس خودبزرگ بینی	گرایش	معلم (مربی)	
[۱۲]	بلندپروازی			
[۱۲]	نداشتن دلسوزی و مواسات			
[۱۲]	ترس و نداشتن اعتماد به نفس			
[۱۲]	ناشکیبایی			
[۱]، [۴]	عالم بدعمل	کنشی		معلم (مربی)
[۱]	استفاده‌ی ایزاری از دین و معرفت			
[۱۲]	تحقیر و تمسخر			
[۱۲]	نداشتن تهذیب نفس			
[۱۲]، [۴]	تضاد میان قول و فعل مربی			
[۱۲]	نداشتن آراستگی ظاهری و تزئین کلام			
[۱۲]	تحمل و اجبار			
[۱۲]	تبیین نارسای مفاهیم			
[۱۲]	ریاکاری و عیب‌جویی			

جدول شماره ۳. کدگذاری انتخابی ویژگی عناصر برنامه‌ی درسی تربیت دینی از دیدگاه قرآن کریم و سیره‌ی معصومان^(ع)

کد تحقیقات	مقوله	مؤلفه‌ها	برنامه‌ی درسی تربیت دینی
[۱۲]	زمان‌شناسی	ویژگی شخصیتی	معلم (مربی)
[۱۲]	انتقادپذیری		
[۱]	اخلاص در کار		
[۱۰], [۱۲]	واقع‌گرایی		
[۱۲]	تحمل و بردباری		
[۱۲]	الگوی عملی	نقش الگویی	
[۱۲]	عالم و متخصص دینی	مهارت‌های حرفه‌ای	
[۱۲], [۲۰]	توجه به تفاوت‌های فردی		
[۲]	انگیزش شغلی		
[۱۱]	محبت	مهارت‌های ارتباطی	
[۲], [۱۵]	خودشناسی	مهارت‌های شناختی	
[۲۰]	مخاطب‌شناسی		
[۱]	خودپسندی و عُجب	موانع	فراگیر (مربی)
[۱]	حُب دنیا		
[۴]	پیروی نکردن از هوای نفس	ویژگی شخصیتی	
[۴]	آراستگی به فضایل اخلاقی		
[۴]	شوق بندگی	انگیزش	
[۱], [۲], [۶], [۱۹]	خانواده	رفتاری	عوامل مؤثر
[۱]	دوستان		
[۶], [۲]	معلم		
[۱]	همسالان		
[۲], [۱]	محیط اجتماع	محیطی	
[۱۹]	فرهنگ‌سازی در استفاده از فضای مجازی	فرهنگی	
[۱۹]	توسعه‌ی تولیدات فرهنگی		
[۲۲]	آزادی فردی	فردی	
[۱]	ویژگی شخصیتی		

جدول شماره ۳. کدگذاری انتخابی ویژگی عناصر برنامه‌ی درسی تربیت دینی از دیدگاه قرآن کریم و سیره‌ی معصومان^(ع)

برنامه‌ی درسی تربیت دینی	مؤلفه‌ها	مقوله	کد تحقیقات		
محیط	همکارانه	همکاری میان مدرسه و خانواده	[۲]		
	سالم	سالم بودن محیط تربیتی	[۱۱]		
ارزشیابی	اهداف	رسیدن به آرمان‌ها	[۸]		
		ضایع نشدن اعمال افراد و عدالت	[۸]		
		تمیز و تشخیص	[۸]		
		عبرت‌آموزی	[۸]		
		اقتناع‌سازی و اتمام‌حجت	[۸]		
		کنترل و بازدارندگی از مخاطرات اجتماعی	[۸]		
		خودارزیابی	[۸], [۱۴]		
		ارزیابی از بیرون	امتحان	[۸]	
روش‌ها	ارزیابی از بیرون	آزمایش	[۸]		
		پرسش	[۸]		
		ملاک‌مداری	[۸], [۱۴]		
		ارزشیابی گروهی و فردی	[۸]		
		کارراهه	[۱۴]		
		مشاهده‌ای	[۱۴]		
		هنجارها	مبنایی	عدالت	[۸]
				دقت در اندازه‌گیری	[۸]
میزان بودن	[۸]				
فنی و عملیاتی	ایجابی			[۸]	
ایجابی	قضاوت بر مبنای دلیل		[۸]		
	دادن فرصت جبران		[۸]		
	اطلاع‌رسانی		[۸]		
	توجه به ملاک		[۸]		
اجتنابی	ضایع نکردن پاداش	[۸]			
	نداشتن تبعیض	[۸]			
	جلوگیری از تقلب	[۸]			

نتیجه‌گیری

توجه به تربیت دینی فراگیران از مهم‌ترین اهداف نظام آموزشی کشور ما است. این مهم با توجه به تأثیرات آن بر شکل‌دهی هویت انسانی و تعریف سبک زندگی اهمیت فزاینده‌ای دارد. در این پژوهش، با روش فراترکیب یافته‌های پژوهش‌های کیفی انجام‌گرفته در این‌باره، به تبیین برنامه‌ی درسی تربیت دینی پرداخته شد. از آنجاکه همه‌ی عوامل و مؤلفه‌های برنامه‌ی درسی تربیت دینی فراگیران در ابعاد اهداف، محتوا، روش‌های یاددهی-یادگیری، محیط، ویژگی مربی و متربی، ارزشیابی و عوامل مؤثر بر تربیت دینی جای می‌گرفتند؛ بنابراین، همه‌ی عوامل ذیل این مقوله‌ها سازمان یافته‌اند.

اهداف: یک برنامه‌ی درسی به‌قصد ایجاد تغییرات در رفتار یادگیرنده اجرا می‌شود. این تغییرات همان اهداف برنامه است. تعیین هدف‌های آموزشی نخستین عنصر برنامه‌ی درسی است (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۴، ص ۱۳۳). اهداف آموزشی باید تسهیل‌گر تعاملات در برنامه‌ی درسی و کلاس درس باشند. بر اساس این، با توجه به قرآن کریم و سیره‌ی تربیتی معصومان^(ع)، اهداف برنامه‌ی درسی تربیت دینی در سه محور اهداف غایی، اهداف واسطه‌ای و شاخص‌ها و اهداف جزئی تقسیم شدند. اهداف غایی تربیت دینی به شأن خاصی اشاره ندارند؛ اما اهدافی چون قسط (شأن اقتصادی)، تعاون (شأن اجتماعی)، استقلال و عزت اجتماعی (شأن سیاسی)، کسب فضایل و دوری از رذایل (شأن اخلاقی) و رعایت حدود الهی (شأن دینی) که به شأن ویژه‌ای از شئون انسانی ناظر است، در زمره‌ی اهداف واسطه‌ای قرار گرفته‌اند؛ همچنین اهدافی که حاصل و نتیجه‌ی تربیت دینی برای فرد هستند، در زمره‌ی اهداف و شاخص‌های جزئی تربیت دینی جای می‌گیرند. **بُعد روش‌های یاددهی-یادگیری:** انتخاب راهبردهای مناسب در فرایند یاددهی-یادگیری، تسهیل‌کننده‌ی انتقال دانش و اطلاعات و فرایندهای یادگیری فراگیران خواهد بود (همان، ص ۱۳۴). بر اساس این، با توجه به قرآن کریم و سیره‌ی تربیتی معصومان^(ع)، روش‌های تربیت دینی را می‌توان ذیل ۴ مؤلفه‌ی اصلی تقسیم‌بندی کرد که عبارت‌اند از: روش‌های ایجادیه که هدف آن‌ها ایجاد رفتار مطلوب در فراگیر است؛ روش‌های اصلاحی که هدف آن‌ها حذف یا کاهش رفتار نامطلوب است؛ روش‌های الگویی که هدف آن‌ها ارائه‌ی الگوی مناسب برای تربیت دینی است و روش‌های فطری که توجه به فطرت و ضمیر انسان‌ها است.

محتوا: محتوا از عناصر مهم در هر برنامه‌ی درسی است. با توجه به یافته‌های پژوهش‌ها درباره‌ی تربیت دینی فراگیران از دیدگاه قرآن کریم و سیره‌ی تربیتی معصومان^(ع)، محتوای برنامه‌ی درسی تربیت دینی باید فطرت‌گرا، جامع و انتقادی باشد. با توجه به یافته‌ها، این مهم که محتوای برنامه‌ی درسی تربیت دینی باید دیدگاه انتقادی داشته باشد، زمینه و محوری جدید در طراحی برنامه‌های درسی از این‌دست را فراهم می‌آورد.

بُعد یادگیرنده (متربی): روش‌های نوین یادگیری بر نقش یادگیرنده به‌عنوان سازنده‌ی دانش و اطلاعات تأکید دارند (ابراهیمی قوامی و حسین‌زاده یوسفی، ۱۳۸۷، ص ۱۷). در قرآن کریم و سیره‌ی تربیتی معصومان^(ع) به نقش و مراحل تربیت فراگیران توجه فراوانی شده است و از سویی، بر

متناسب‌سازی فرایند تربیت با فراگیران تأکید شده است. با توجه به یافته‌های پژوهش، موانع تربیت دینی فراگیران، ویژگی‌های شخصیتی و توجه به انگیزش و زمینه‌ی انگیزشی آنان در تربیت دینی شناسایی شد.

بُعد معلم (مربی): در تربیت دینی فراگیران، نقش معلم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. با توجه به یافته‌ی پژوهش‌های گوناگون درباره‌ی تربیت دینی فراگیران از دیدگاه قرآن کریم و سیره‌ی تربیتی معصومان^(ع)، چالش‌های تربیتی معلم در زمینه‌ی تربیت دینی شناسایی شد؛ همچنین عواملی چون ویژگی‌های شخصیتی مربی، نقش الگویی، مهارت‌های ارتباطی، حرفه‌ای و شناختی وی در تربیت دینی فراگیران نقش دارد. با توجه به یافته‌ها می‌توان دریافت ویژگی‌های شخصیتی معلم و مهارت‌های او زمینه‌ساز مهمی در تربیت دینی فراگیران است که این مهم در نظام آموزش معلمان باید مورد توجه قرار گیرد.

بُعد ارزشیابی: فرایند برنامه‌ی درسی با ارزشیابی شروع و با آن پایان می‌یابد (فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۴، ص ۱۳۵). از نظر فتحی و اجارگاه (همان، ص ۲۸۸) در زمینه‌ی ارزشیابی، ملاک‌ها و استانداردهای مختلفی وجود دارد که بعضی از آن‌ها عبارت‌اند از: عملی بودن، سودمندی، درستی و دقت. با توجه به پژوهش‌ها، مؤلفه‌ی ارزشیابی برنامه‌ی درسی تربیت دینی از دیدگاه قرآن و سیره‌ی تربیتی معصومان^(ع) را می‌توان در سه محور اصلی اهداف ارزشیابی تربیت دینی، روش‌های مناسب ارزشیابی از تربیت دینی فراگیران و هنجارهای ارزشیابی تربیت دینی (هنجارهای مبنایی و فنی- عملیاتی) سازمان داد. با توجه به یافته‌ها می‌توان استنباط کرد که در ارزشیابی تربیت دینی، بیشتر به مؤلفه‌های عاطفی توجه می‌شود.

عوامل مؤثر: عوامل بسیاری در تربیت دینی فراگیران نقش دارند. این مهم را می‌توان با بررسی پژوهش‌های انجام‌شده در این‌باره متوجه شد. در این میان، با توجه به قرآن کریم و احادیث معصومان^(ع) عواملی چون عوامل رفتاری (رفتار، روابط و ارتباطات انسانی)، عوامل محیطی، عوامل فرهنگی و عوامل فردی در تربیت دینی فراگیران مؤثر است. با توجه به فراوانی یافته‌های پژوهش‌های مختلف، توجه به مؤلفه‌ی عوامل رفتاری و نقش خانواده در تربیت دینی فراگیران اهمیت بسیاری دارد.

بُعد محیط یادگیری: بهترین روش کار و پیشرفت یک فرد برای پیچیدگی و انعطاف‌پذیری، مناسب ساختن محیط با مرحله‌ی جاری رشد شخصیتی او است (جوینس و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۱۲۱). تحقیقات نشان داده‌اند که مدرسه شکل‌دهنده‌ی ساختارهای شخصیتی و روانی دانش‌آموزان است (افکاری، ۱۳۹۳، ص ۷۶). نخستین برخورد محسوس و ملموس یادگیرنده با فضای فیزیکی کلاس است؛ بنابراین، اهمیت شرایط فیزیکی و محیطی مستلزم توجه بیشتری است (پورشافعی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۲۱۲). با توجه به قرآن کریم و سیره‌ی تربیتی معصومان^(ع)، در زمینه‌ی تربیت دینی فراگیران نیازمند محیطی سالم برای آموزش هستیم؛ همچنین همکاری والدین و مدرسه در این‌باره مهم است.

با توجه به یافته‌های پژوهش پیشنهادها‌ی ذیل مطرح می‌شود:

- در تنظیم اهداف برنامه‌ی درسی تربیت اخلاقی فراگیران به سلسله‌مراتب اهداف (غایی، واسطه‌ای و جزئی) توجه شود؛

- در تنظیم محتوای برنامه‌ی درسی تربیت اخلاقی فراگیران به ابعاد فطری و جامعیت محتوا دقت گردد.
- از روش‌هایی چون ایجابی، اصلاحی، الگویی و فطری در تربیت دینی فراگیران استفاده شود؛
- در روش‌های یاددهی-یادگیری، به مراحل رشد و نقش فراگیران در تربیت دینی توجه گردد؛
- در انتخاب معلم برای تربیت دینی فراگیران به ویژگی‌های شخصیتی مربی، نقش الگویی، مهارت‌های ارتباطی، حرفه‌ای و شناختی دقت شود.
- با توجه به نقش محیط در تربیت دینی فراگیران، محیطی سالم در مدارس فراهم گردد.

منابع

- اصغری، محمدجواد؛ «موانع تربیت دینی از دیدگاه قرآن»؛ مجله راه تربیت، دوره ۱، شماره ۱۳، ۱۳۸۹ ش.
- ابن بابویه، محمد بن علی؛ عیون اخبار الرضا^(ع)؛ ترجمه‌ی آفانجفی اصفهانی؛ جلد ۱ و ۲، اصفهان: نبوغ، ۱۳۱۷ ش.
- اعظمی، بهارک؛ موسی‌پور، نعمت‌اله؛ باقری، خسرو؛ عسگری، محمدعلی؛ «گونه‌شناسی تجارب دینی دانش‌آموختگان دبیرستانی و میزان انطباق آن با اهداف اعتقادی نظام آموزشی ایران»، مطالعات برنامه‌ی درسی، سال نهم، شماره ۳۳، ۱۳۹۵ ش.
- افکاری، فرشته؛ نقد و بررسی رویکردهای تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی در کتاب‌های درسی بخوانیم، بنویسیم، قرآن، هدیه‌های آسمانی، تعلیمات اجتماعی و طراحی الگوی برنامه درسی؛ رساله دکتری، استاد راهنما: حسن ملکی، رشته‌ی مطالعات برنامه‌ی درسی، دانشکده‌ی روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۳ ش.
- آیتی، محسن؛ قرآنی سیرجانی، سیما؛ غلام‌پور، میثم؛ «تیین عناصر برنامه‌ی درسی تربیت اخلاقی دانش‌آموزان ابتدایی مبتنی بر روان‌شناسی انسان‌گرا»؛ اخلاق زیستی، دوره ۹، شماره ۳۱، ۱۳۹۸ ش.
- بانکی‌پورفرد، امیرحسین و احمد قماشچی؛ «تعلیم و تربیت از دیدگاه مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای»؛ تهران: تربیت اسلامی، ۱۳۸۵ ش.
- بطحائی گلپایگانی، سیدحسن؛ «جایگاه موعظه و تذکر از منظر علامه طباطبائی در تفسیر المیزان»؛ معرفت، سال ۲۳، شماره ۲۰۲؛ ۱۳۹۳ ش.
- پاک‌سرشت، محمد؛ «بررسی جایگاه تربیت اعتقادی در برنامه‌ی درسی دین و زندگی دوره‌ی دوم متوسطه و آسیب‌شناسی آن»؛ جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، دوره ۹، شماره ۱، ۱۳۹۷ ش.
- پاکزاد، عبدالعلی؛ «روش‌های تربیتی در قرآن»؛ معرفت، سال ۱۶، شماره ۲، ۱۳۹۰ ش.
- پوررحمانی زرنندی، محمود؛ «نقش والدین در تربیت دینی فرزندان از منظر قرآن کریم»؛ پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد فلسفه تعلیم و تربیت، استاد راهنما: علیرضا محمودنیا؛ رشته‌ی فلسفه تعلیم و تربیت، دانشکده‌ی روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه خوارزمی، ۱۳۹۱ ش.
- پورشافعی، هادی؛ طالب‌زاده، لیلا؛ آریز، ناهید؛ نظریه‌ها و الگوهای آموزش و تدریس ماهیت و کاربرد؛ مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد؛ ۱۳۹۵ ش.
- تاکی، مه‌ری؛ «بررسی تأثیر ایمان، استقلال و آزادی بر تربیت دینی از منظر قرآن کریم»؛ پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: محمدرضا امینی حاجی‌آبادی؛ رشته‌ی الهیات، دانشگاه پیام‌نور، مرکز مهریز، ۱۳۹۸ ش.
- جویس، برویس؛ ویل، مارشال؛ کالهن، امیلی؛ الگوهای تدریس؛ ترجمه‌ی محمدرضا بهرنگی؛ تهران: کمال تربیت، ۱۳۹۱ ش.
- خیراللهی، زینب؛ «آسیب‌شناسی تربیت دینی از منظر قرآن و روایات با تأکید بر نقش مربی آسیب‌زا»؛ پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: محمدتقی دیاری بیدگلی؛ رشته‌ی علوم قرآن و حدیث، دانشکده‌ی معارف، دانشگاه اصول‌الدین، ۱۳۹۴ ش.
- داودی، محمد؛ «تأملی در هدف تربیت اعتقادی»؛ تربیت اسلامی، دوره ۴، شماره ۹، ۱۳۸۹ ش.
- دباغ کاشانی، زینب؛ «شناسایی عوامل حیاتی موفقیت در چارچوب پیاده‌سازی مدیریت فرایندهای

- کسب‌وکار در سازمان‌های ایرانی»؛ استاد راهنما: محمد حاتمی، پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد رشته‌ی اقتصاد، دانشکده‌ی علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهراء، ۱۳۹۰ ش.
- دلبری، محمد؛ مصلائی‌پور، عباس؛ ملکی، حسن؛ «الگوی اهداف تربیت دینی مبتنی بر آموزه‌های قرآن کریم»؛ نوآوری‌های آموزشی، سال پنجم، دوره‌ی ۱۳، ۱۳۹۰ ش.
 - رحمان‌پور، محمد و سید ابراهیم میرشاه جعفری؛ «آسیب‌های تربیت دینی و ارائه‌ی راهکارهای مناسب از دیدگاه صاحب‌نظران از دیدگاه برنامه‌ریزی درسی»؛ پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، دوره‌ی ۲۴، شماره‌ی ۳۲، ۱۳۹۵ ش.
 - رحمان‌پور، محمد؛ «بازاندیشی در معنا، جایگاه، چالش‌ها و آثار عادت دان در فرایند تربیت اسلامی»؛ معرفت، دوره‌ی ۶، شماره‌ی ۱، ۱۳۹۰ ش.
 - رضائی، فاطمه و مسعود حیدری؛ «روش‌های تربیت اجتماعی کودک بر اساس قرآن و نهج‌البلاغه»؛ پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، دوره‌ی ۲، شماره‌ی ۹، ۱۳۹۱ ش.
 - زرسازان، عاطفه؛ «جستاری در تربیت دینی با تأکید بر روش الگویی سیره‌ی رضوی»؛ علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، دوره‌ی ۵، شماره‌ی ۹، ۱۳۹۶ ش.
 - ساقی، علیرضا؛ «بررسی روند تحقیقات فناوری اطلاعات و تجارت الکترونیک با رویکرد فراترکیب تحقیقات انجام‌گرفته در پژوهشگاه ارتباط و فناوری اطلاعات»؛ استاد راهنما: روح‌الله نوری، پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد، رشته‌ی مدیریت فناوری اطلاعات، دانشکده‌ی مدیریت، دانشگاه خوارزمی، ۱۳۹۶ ش.
 - شریعتمداری، علی؛ تعلیم و تربیت اسلامی؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۰ ش.
 - شمشیری، بابک و مرضیه نوذری؛ «آسیب‌های تربیت دینی کودکان مقطع پیش‌دبستانی از نظر متخصصان علوم تربیتی، روان‌شناسی، علوم دینی و ادبیات کودکان و مربیان پی‌دبستانی»؛ تربیت اسلامی، دوره‌ی ۱۲، شماره‌ی ۱، ۱۳۹۰ ش.
 - صادقی محسن‌آبادی، حجت‌الله؛ «بررسی مبانی تربیت دینی کودک از منظر قرآن و روایات»؛ پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشکده‌ی الهیات، دانشگاه قم، ۱۳۸۹ ش.
 - صالحی، اکبر و رحیمه‌السادات تهامی؛ «بررسی و تحلیل موانع مؤثر در تربیت دینی بر مبنای سخنان حضرت علی^(ع) در نهج‌البلاغه»؛ تربیت اسلامی، دوره‌ی ۴، شماره‌ی ۹، ۱۳۸۸ ش.
 - صالحی، علی؛ «تربیت دینی از منظر قرآن و حدیث»؛ استاد راهنما: غلامحسین تاجری‌نسب، پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد، رشته‌ی علوم قرآن و حدیث، دانشکده‌ی اصول دین، ۱۳۹۴ ش.
 - صالحی‌زاده، محمداسماعیل و روح‌الله محمدی؛ «آسیب‌شناسی تربیت دینی جوانان در مسائل عبادی از دیدگاه آیات و روایات»؛ آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث، دوره‌ی ۱، شماره‌ی ۱، ۱۳۹۴ ش.
 - صانعی، مهدی؛ پژوهشی در تعلیم و تربیت اسلامی؛ تهران: سناباد، ۱۳۸۰ ش.
 - ضرابی، عبدالرضا؛ «اهداف تربیت دینی از منظر قرآن کریم»؛ معرفت، دوره‌ی ۲۴، شماره‌ی ۲۰۸، ۱۳۹۴ ش.
 - عبدالحسینی، احمد؛ نادری، عزت‌الله؛ سیف‌نراقی، مریم؛ «طراحی برنامه‌ی درسی تربیت دینی و اخلاقی برای دانش‌آموزان دوره‌ی اول متوسطه بر اساس رویکرد ترکیبی عقل و ایمان از منظر قرآن کریم»؛ پژوهش‌های اخلاقی، دوره‌ی ۶، شماره‌ی ۲، ۱۳۹۴ ش.

- فتحی و جاراگاه، کورش؛ اصول و مفاهیم اساسی برنامه‌ریزی درسی؛ تهران: علم استادان، ۱۳۹۴ ش.
- قطبی، محمد؛ «راهبردهای قرآنی تربیت دینی»؛ اسلام و پژوهش‌های تربیتی، دوره ۲، شماره ۱، ۱۳۸۹ ش.
- لاجوری‌نیا، زهرا؛ «تربیت دینی با استفاده استناد به سوره لقمان و نهج البلاغه (نامه ۳۱)»؛ پایان‌نامه‌ی ارشد علوم و حدیث قرآن، دانشکده‌ی علوم انسانی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، ۱۳۹۶ ش.
- محمدی‌نژاد، امیرحسین؛ «مؤلفه‌های تربیت دینی در برابر چالش‌های معاصر با تکیه بر آموزه‌های قرآنی و روایی (مطالعه‌ی موردی: ترویج سبک زندگی غربی)»؛ پایان‌نامه‌ی کارشناسی‌ارشد، استاد راهنما: عباس مصلاهی‌پور یزدی، دانشکده‌ی الهیات و معارف اسلامی و ارشاد قرآن و حدیث، دانشگاه امام صادق، ۱۳۹۵ ش.
- مرزوقی، رحمت‌الله؛ جهانی، جعفر؛ شیخ الاسلامی، راضیه؛ دهقانی، یاسر؛ «ساخت و اعتباریابی مقیاس تربیت دینی دوره دوم متوسطه بر مبنای نظریه‌ی تربیت دینی فضا‌مند بومی- جهانی»؛ تربیت اسلامی، دوره ۱۴، شماره ۳، ۱۳۹۸ ش.
- مشایخی‌راد، شهاب‌الدین؛ «تعلیم و تربیت دینی»؛ مجموعه مقالات، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه قم، ۱۳۸۵ ش.
- مصباح یزدی، محمدتقی؛ نقش تقلید در زندگی انسان؛ تهران: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۷ ش.
- ملکی، حسن؛ مقدمات برنامه‌ریزی درسی؛ تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی در علوم انسانی و اسلامی (سمت)، ۱۳۹۵ ش.
- موحدی محصل طوسی، مرضیه؛ تبیین رویکرد اسلامی به ارزشیابی از تربیت دینی و استنباط دلالت‌های آن برای ارزشیابی در نظام تربیت؛ رساله دکتری، استاد راهنما: محمود مهرمحمدی، رشته‌ی برنامه‌ریزی درسی، دانشکده‌ی علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۹۳ ش.
- موسوی، سید ابوالقاسم؛ جواهری، محمدرضا؛ اکرمی، ایوب؛ «روش‌های ایجاد و تعمیق باور به وجود خداوند در تربیت اعتقادی بر اساس سیره‌ی امام رضا(ع)»؛ دو آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث، دوره ۳، شماره ۲، ۱۳۹۷ ش.
- مهرمحمدی، محمود؛ برنامه‌ی درسی نظرگاه‌ها و چشم‌اندازها؛ چاپ نهم، تهران: آستان قدس رضوی و علوم انسانی، ۱۳۹۷ ش.
- _____؛ برنامه‌ی درسی، نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم‌اندازها؛ شرکت به نشر (آستان قدس رضوی)، ۱۳۹۳ ش.
- نژاداکبری‌راوری، اکرم؛ «تبیین اهداف، اصول و روش‌های تربیت اعتقادی بر اساس تحلیل قصص قرآنی پیامبران الواعزم»؛ استاد راهنما: کاوس روحی برندق، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشکده‌ی علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۹۱ ش.
- نوروزی، مجتبی؛ کاظمی، ابوالفضل؛ شاهمرادی، فاطمه؛ «راهکارهای تربیت دینی در فضای مجازی با تأکید بر آموزه‌های قرآن و سیره‌ی رضوی»؛ فرهنگ رضوی، دوره ۵، شماره ۱۹، ۱۳۹۶ ش.
- Erwin, E. J., Brotherson, M. J. & Summers, J. A., (2011). Understanding Qualitative Metasynthesis: Issues and Opportunities in Early Childhood Intervention Research. *Journal of Early Intervention*, 33(3), 186-200.